

Anna Mieszkowska
Katarzyna Słojkowska
(Warszawa)

MATERIAŁY IRENY SENDLEROWEJ
(1910-2008)
(III – 438)

Irena Stanisława Sendlerowa z domu Krzyżanowska, pseudonim okupacyjny Jolanta, urodziła się 15 lutego 1910 roku w Warszawie. Jej ojciec, Stanisław Krzyżanowski, był lekarzem, działaczem Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS). Matka, Janina Krzyżanowska z Grzybowskiich zajmowała się domem. Dzieciństwo, do siódmego roku życia, ze względu na stan zdrowia spędziła w Otwocku. Trzy lata po śmierci ojca (zmarł w 1917 roku na tyfus) przeniosła się z matką do Piotrkowa Trybunalskiego. Tutaj uczęszczała do Gimnazjum Heleny Trzczińskiej, wstąpiła też do harcerstwa. Po zdaniu matury (w 1929 r.) wyjechała do Warszawy. Podjęła studia na Wydziale Prawa Uniwersytetu Warszawskiego. Po dwóch latach przeniosła się na Wydział Humanistyczny. Ponieważ solidaryzowała się z prześladowaną młodzieżą żydowską (w indeksach pieczętowano stronę lewą – dla Żydów, prawą dla Polaków), została zawieszona w prawach studenta na kilka lat. Wznowiała studia dopiero w roku akademickim 1938/1939. Pod kierunkiem profesora Wacława Borowego napisała pracę magisterską na temat twórczości Elizy Orzeszkowej, ale jej nie obroniła.

W 1931 roku wyszła za mąż za Mieczysława Sendlera, filologa klasycznego. Rok później podjęła pracę w Wydziale Opieki Społecznej Zarządu Miasta Warszawy – w Sekcji Pomocy Matce i Dziecku przy Obywatelskim Komitecie Pomocy Społecznej. Na stanowisku opiekunki społecznej zastał ją wybuch wojny.

W listopadzie 1939 roku po wydaniu przez niemieckiego okupanta zarządzenia o zakazie udzielania pomocy rodzinom żydowskim, fałszowała listy osób z polskich rodzin, które stale otrzymywały pomoc z Wydziału Opieki. Zimą 1940 załatwiła dla siebie i kilku koleżanek przepustki do getta, aby wchodzić tam pod pretekstem kontroli sanitarnych i dezynfekcji. W getcie miała wielu znajomych, którzy podjęli się współpracy z nią, aby ratować dzieci i osoby dorosłe. Na podstawie wywiadów środowiskowych znajdowała rodziny żydowskie, które były gotowe na rozstanie z dziećmi. Do czasu Wielkiej Akcji, latem 1942 roku, czyli wywózki do Trebinki ponad 300 tys. mieszkańców dzielnicy zamkniętej nie korzystała z żadnej pomocy organizacji działającej w konspiracji.

W pierwszej połowie 1943 roku powierzono jej Referat Dziecięcy Rady Pomocy Żydom Żegota. Talenty organizacyjne i zaangażowanie łączniczek (10 osób) pozwoliły jej na uratowanie z warszawskiego getta wielu dzieci, ale także i osób dorosłych.

W październiku 1943 roku została aresztowana przez gestapo i skazana na śmierć. Ponieważ do chwili aresztowania prowadziła dokumentację uratowanych dzieci, tylko ona знаła ich nowe miejsca pobytu. Gdyby zginęła, ocalone dzieci nie mogłyby nigdy wrócić do społeczności żydowskiej. Żegota podjęła ryzyko wydostania jej z gestapo za dużą łapówkę. Chociaż z więzienia na Pawiaku przewieziono ją na rozstrzelanie w alei Szucha, została wyprowadzona pod pretekstem dalszego przesłuchania w innym miejscu. Do końca wojny ukrywała się pod zmienionym nazwiskiem w Warszawie i w Otwocku, ale nie zaprzestała działalności konspiracyjnej na rzecz wprowadzonych z getta dzieci.

W kwietniu 1944 znalazła się na liście proskrypcyjnej kontrwywiadu Narodowych Sił Zbrojnych. Miał być na niej wykonany wyrok śmierci za sympatie lewicowe. Polowaniu na nią przeszkodził wybuch powstania warszawskiego. Przeżyła je w dramatycznych okolicznościach na Mokotowie, następnie na Ochocie.

Wyzwolenie Warszawy zastało ją na Okęciu. Lista uratowanych z getta dzieci, na której notowała ich żydowskie i polskie nazwiska i miejsca pobytu, ocalała (zakopana pod jabłonką, w

ogródki domu przy ulicy Lekarskiej 9), i została przekazana w 1945 roku Adolfowi Bermanowi, przewodniczącemu Żydowskiego Komitetu Narodowego.

Po wojnie działała na rzecz dzieci i osób starszych, którzy stracili bliskich. Organizowała ośrodki opieki społecznej. Pracowała też w szkolnictwie medycznym. W 1968 roku przeszła na emeryturę.

W 1947 roku, po rozwodzie z pierwszym mężem, wyszła za mąż za Stefana Zgrzebmskiego (prawdziwe nazwisko Adam Celnikier), z którym miała troje dzieci. Jedno z nich zmarło w 1949 roku w kilka tygodni po urodzeniu.

W 1965 roku jako jedna z pierwszych osób w Polsce otrzymała medal Sprawiedliwy wśród Narodów Świata. Ale drzewko w Lesie Sprawiedliwych posadziła dopiero w maju 1983 roku. W latach 1963-2003 otrzymała następujące odznaczenia państwowe: Złoty Krzyż Zasługi, Krzyż Komandorski Orderu Odrodzenia Polski, Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski, Order Orła Białego.

Od 2006 roku z inicjatywy Stowarzyszenia Dzieci Holocaustu przy poparciu Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP przyznawana jest nagroda im. Ireny Sendlerowej „Za naprawianie Świata” dla nauczycieli. Partnerem organizacyjnym nagrody jest też Centrum Edukacji Obywatelskiej. W latach 2007-2008 Sendlerowa dwukrotnie została nominowana do Pokojowej Nagrody Nobla. 14 marca 2007 roku Senat RP, przyjął uchwałę w sprawie uhonorowania działalności Ireny Sendlerowej i Rady Pomocy Żydom Żegota.

11 kwietnia 2007 decyzją Międzynarodowej Kapituły Orderu Uśmiechu została odznaczona Orderem Uśmiechu, miesiąc później otrzymała tytuł Honorowej Obywatelki Miasta Stołecznego Warszawy, a następnie wyróżnienie Honorowego Obywatela Miasta Tarczyna.

1 czerwca 2007 Sejm Dzieci i Młodzieży, przez aklamację przyjął uchwałę w sprawie uhonorowania działalności Ireny Sendlerowej i Referatu Dziecięcego Podziemnej Rady Pomocy Żydom Żegota w czasie II wojny światowej.

Zmarła 12 maja 2008 roku w Warszawie. Została pochowana na Starych Powązkach, w grobie rodzinnym, kwatery 54.

30 lipca 2008 Izba Reprezentantów Kongresu USA uchwaliła Rezolucję upamiętniającą jej postać. Od 2008 roku przyznawana jest przez Fundację Taubego nagroda im. I. S. nie-Żydom, którzy dbają o zachowanie dziedzictwa żydowskiego w Polsce, a jednocześnie przyczyniają się do odnowienia życia żydowskiego w Polsce. 19 kwietnia 2009 – w Seton Hall University w New Jersey uhonorowano ją pośmiertnie nagrodą Humanitarian of the Year, przyznawaną przez The Sister Rose Thering Endowment. 4 maja 2009 została wyróżniona Nagrodą Humanitarną im. Audrey Hepburn. 18 kwietnia 2013 Rada Warszawy nadała nazwę alei I. S. ciągowi pieszemu biegnącemu pomiędzy Muzeum Historii Żydów Polskich a Pomnikiem Bohaterów Getta na Muranowie.

Jeszcze za jej życia niemiecka szkoła dla dzieci specjalnej troski w Hohenroth (Bawaria) otrzymała jej imię. Do roku 2013 została patronką jeszcze dwóch innych szkół niemieckich i 25 w Polsce. W 2010 i 2013 odbyły się zjazdy uczniów i nauczycieli szkół sendlerowskich.

25 października 2013 jej imię otrzymała Bursa Gdańska. W kilku miastach w Polsce są ulice, place, skwery i bulwary nazwane jej imieniem. W roku 2010 odsłonięto tablice pamiątkowe jej poświęcone, w Warszawie, na domu przy ulicy Pawińskiego 2, gdzie pracowała przed wojną oraz w Piotrkowie Trybunalskim na domu, w którym mieszkała. Jest bohaterką kilku książek, sztuk dramatycznych, filmów dokumentalnych i fabularnych. Dedykowano jej kilka utworów muzycznych.

W 2004 nakładem wydawnictwa MUZA wyszła autoryzowana biografia *Matka dzieci Holocaustu. Historia Ireny Sendlerowej* (drugie wydanie w 2009 roku ma zmieniony tytuł *Dzieci Ireny Sendlerowej*), która ma jak dotąd dziesięć wydań zagranicznych. W 2013 ukazała się w Polsce fabularyzowana opowieść Jacka Mayera *Życie w słoiku. Ocalenie Ireny Sendler* o tym, jak nastolatki z Kansas odkryły i uratowały od zapomnienia polską bohaterkę Holocaustu.

Materiały Ireny Sendlerowej zostały przekazane do PAN Archiwum w Warszawie w formie daru od Anny Mieszkowskiej w grudniu 2010 roku (ks. nab. 2662). Ich łączny rozmiar wynosi 1 mb. Wstępne uporządkowanie dokonała A. Mieszkowska, która ponadto opracowała biogram I. Sendlerowej. Inwentarz liczący 21 j.a. wraz z częścią charakteryzującą materiały opracowała w 2013 roku Katarzyna Słojkowska. Przy opracowaniu zastosowano *Wytyczne opracowania spuścizn.* oraz układ rzeczowo-chronologiczny.

Materiały w przeważającej mierze mają postać kserokopii, wydruków komputerowych, wycinków prasowych i drobnych druków, a więc zostały wytworzone współcześnie. Niemniej zawierają kilka dokumentów oryginalnych w tym fotografię przyjaciółki I. Sendlerowej z 1939 roku. Zatem zakres chronologiczny całości dokumentacji można określić jako lata 1939-2013. Należy podkreślić, że zespół ma charakter otwarty i będzie systematycznie uzupełniany w przypadku pozyskania nowych materiałów.

Całość spuścizny podzielono na pięć zasadniczych grup. Grupa I to materiały biograficzne, zawierające: kopie próby autobiografii i wspomnień I. S. z różnych okresów życia, dokumenty związane z przyznanymi nagrodami, odznaczeniami i dyplomami honorowymi, nekrologi oraz fotografie i reprodukcje fotograficzne. Ich zakres chronologiczny to lata 1939-2010.

Grupę II w postaci jednej jednostki archiwalnej tworzą kopie korespondencji wychodzącej i wpływającej z lat 1965, 2003-2008.

W grupie III, najliczniejszej, znalazły się materiały o twórcy spuścizny z lat 2003-2013. Są to wycinki prasowe, broszury i artykuły internetowe dotyczące osoby I. S., inicjatyw czczących jej pamięć, szkół sendlerowskich w Polsce i za granicą, nagród imienia I. S. oraz książek i filmu fabularnego poświęconych jej życiu i działalności. Oprócz dokumentacji aktowej znalazły się tu także materiały audiowizualne w postaci płyt dvd i kaset magnetofonowych.

Grupa IV zawiera materiały osób obcych w postaci wspomnień Jerzego Płońskiego dotyczących głównie okupacji niemieckiej i losów Żydów z terenu Otwocka i Warszawy. Maszynopis z 1958 roku uzupełniają wycinki prasowe z lat 2006-2011.

W ostatniej grupie załączników umieszczono kopie publikowanych wspomnień I. S. dotyczących Marii Uziembło i kół młodzieży przy komitetach domowych w getcie warszawskim. Ponadto znalazły się tu materiały edukacyjne IPN *Polacy ratujący Żydów w latach II wojny światowej* i księga jubileuszowa Fundacji Dzieciom "Zdążyć z pomocą" dedykowana pamięci I. S. Zakres chronologiczny grupy to lata po 1981-2008.

Ze spuścizny do Biblioteki PAN Archiwum wyłączono opracowanie A. Mieszkowskiej *Matka Dzieci Holocaustu. Historia Ireny Sendlerowej* wydane przez Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza SA w 2004 roku.

W ogólnopolskiej bazie ewidencji zespołów archiwalnych SEZAM materiały I. S. posiadają numer 772.

Udostępnianie dokumentacji zawartej w jednostkach 1, 4, 5 i 6 wymaga zgody ofiarodawczyni Anny Mieszkowskiej.

Bibliografia:

Materiały Ireny Sendlerowej w Archiwum PAN, III-438

Materiały i pamiątki Ireny Sendlerowej w Muzeum Historii Żydów Polskich w Warszawie.

Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Zespół akt „Zbiór Ireny Sendlerowej-Zgrzebskiej”, Nr zespołu 2024, sygn. 1

A. Mieszkowska, *Dzieci Ireny Sendlerowej*, Warszawa 2009

J. R. Kowalczyk, A. Mieszkowska, *Pamięć o Irenie Sendlerowej*, Culture.pl, październik 2013

**PRZEGLĄD ZAWARTOŚCI INWENTARZA
IRENA SENDLEROWA**

	pozycja inwentarza
I. Materiały biograficzne	1-5
II. Korespondencja	6
III. Materiały o twórcy spuścizny	7-16
IV. Materiały osób obcych	17
V. Załączniki	18-21

Materiały biograficzne

1. Prace społeczne w Warszawie w 1945 r.

Fragmenty z mego życia

Jak ratowałam dzieci z getta warszawskiego

Kartki z kalendarza

Próba autobiografii, wspomnienia

po 1945-2007, wydruk, xero, l., sz., k. 116

Uwaga: udostępnianie zastrzeżone za zgodą A. M.

2. Dyplomy honorowe, odznaczenia, nagrody

Legitymacje odznaczeń, kopie dyplomów, rezolucja, pisma przewodnie, gratulacje, teksty przemówień I. S. oraz Jolanty Kwaśniewskiej z okazji odebrania nagrody im. J. Karskiego dla I. S., projekt uchwały Senatu RP VI kadencji, wycinki prasowe po 1963-2010, druk, wydruk, xero, j. ang., hebr., niem., pol., l., k. 66, fot. 3

3. Śmierć I.S.

Nekrologi

2008, druk, l., k. 8

4. I. S., rodzina, przyjaciele

Fotografie i reprodukcje fot. w postaci odbitek i wydruków- portrety i grupy 1939, b.d., l., fot. 88

Uwaga: udostępnianie zastrzeżone za zgodą A. M.

5. I. S. i młodzież amerykańska z Kansas

Fotografie grupowe i portrety

2001, l., fot. 11

Uwaga: udostępnianie zastrzeżone za zgodą A. M.

Korespondencja

6. Korespondencja wychodząca i wpływająca
Kopie korespondencji z lat 1965, 2003-2008
B.d., wydruk, j. ang., pol., l., k. 43
Uwaga: udostępnianie zastrzeżone za zgodą A. M.

Materiały o twórcy spuścizny

7. Materiały poświęcone osobie I. S.
Wycinki prasowe, artykuły internetowe, broszury
2003-2010, druk, wydruk, xero, j. ang., hebr., pol., l., sz., k. 180
8. Inicjatywy czczące pamięć o I. S.: jubileusze, patronaty, konferencje, koncerty, tablice, znaczki i monety pamiątkowe
Programy uroczystości, wycinki prasowe, biuletyn okolicznościowy, zaproszenia
2005-2013, druk, wydruk, j. ang., hebr., pol., l., sz., k. 186, fot. 4
9. Szkoły im. I. S. w Polsce
Płyta dvd z filmową opowieścią o życiu I. S., antologia prac uczniowskich "w hołdzie Irenie Sendlerowej", materiały promocyjne, zaproszenia
2008-2013, rkp., druk, wydruk, l., k. 153
10. Gimnazjum nr 23 im. I. S. w Warszawie
Irena-Sendler-Schule w Hamburgu
Materiały promocyjne, wycinki prasowe, płyty dvd, zaproszenia
2008-2013, rkp., druk, wydruk, j. niem., pol., k. 65, fot. 8
11. Gimnazjum Integracyjne nr 61 im. I. S. w Warszawie/Zespół Szkół z Oddziałami Integracyjnymi nr 65 w Warszawie
Album z fotografiami z uroczystości nadania szkole im. I. S., korespondencja, wycinki prasowe, płyta dvd z filmem, materiały promocyjne, wpinka, zaproszenie
2009-2013, druk, wydruk, l., sz., k. 49, fot. 30
12. Konkurs historyczny dla uczniów szkół im. I. S. - "Historia Jasia"
Prace uczniów
2010, rkp., wydruk, l., k. 38
13. Nagroda im. I. S. Fundacji Taubego
Nagroda "Za naprawianie świata" im. I. S.
Programy uroczystości, broszury okolicznościowe, wycinki prasowe, zaproszenia
2006-2013, druk, wydruk, l., k. 43

14. A. Mieszkowska *Dzieci Ireny Sendlerowej*
A. Mieszkowska *Matka dzieci Holocaustu*
Recenzje, programy spotkań, afisze, płyta cd, wycinki prasowe, zaproszenia
2004-2009, druk, wydruk, xero, l., k. 32
15. *Dzieci Ireny Sendlerowej*
Materiały prasowe dotyczące filmu
2007-2009, druk, wydruk, xero, l., k. 76
16. Materiały audiowizualne
Filmy dokumentalne o I. S., multimedialne wydawnictwo edukacyjne, nagrania
dźwiękowe z uroczystości wręczenia nagród I. S.
2004-2010

Materiały osób obcych

17. Jerzy Płoński
Wspomnienia z lat 1939-1949 dotyczące głównie okupacji niemieckiej i losów Żydów z
terenu Otwocka i Warszawy, wycinki prasowe
1958, 2006-2011, rkp., masz., druk, xero, l., k. 238

Załączniki

18. I. S. *Maria Uziembło*
I. S. *O działalności kół młodzieży przy komitetach domowych w getcie warszawskim*
Wspomnienie, fragment wspomnień
Po 1981, po 2002, wydruk, xero, l., k. 32
Druk: poz. 1 "Gazeta Wyborcza- Poznań" 2002, nr 25 z 30.01
poz. 2 "Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego" 1981, nr 2
19. A. Mieszkowska *Matka Dzieci Holocaustu. Historia Ireny Sendlerowej*
Opracowanie
2004, druk, sz., k. 349
20. *Złote myśli. Twórcy wizerunku Polski*
Księga jubileuszowa Fundacji Dzieciom "Zdążyć z pomocą" dedykowana pamięci I. S.
2008, druk, sz., k. 159
21. *Polacy ratujący Żydów w latach II wojny światowej*
Tea edukacyjna Instytutu Pamięci Narodowej
2008, druk, l., sz., k. 134
Uwagi: zawiera płytę dvd